

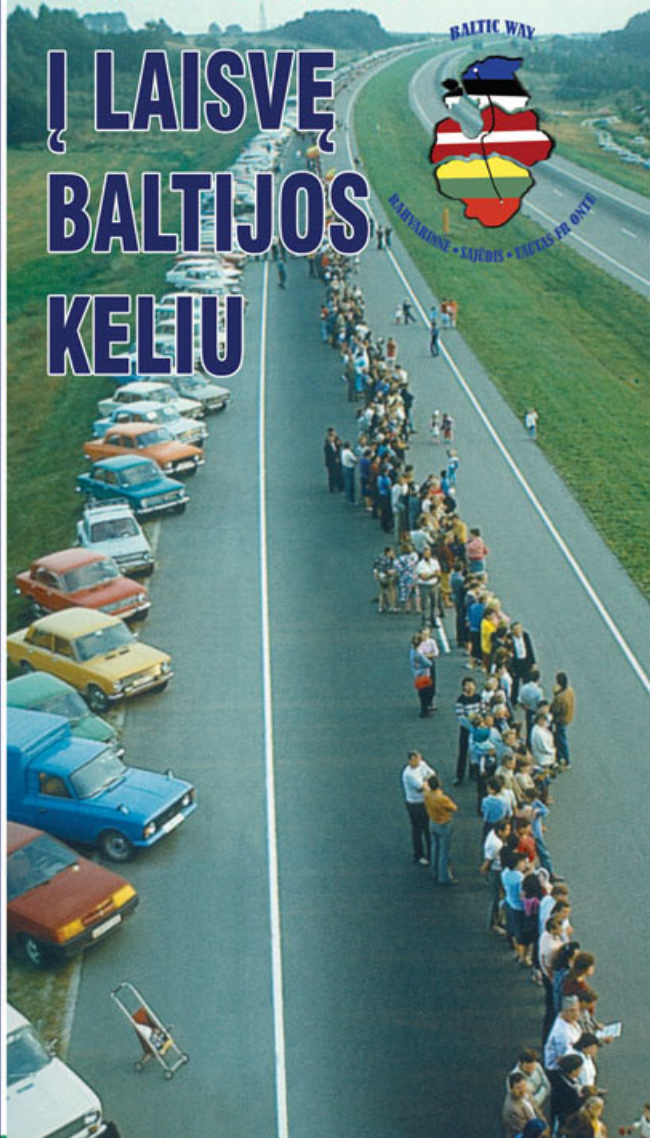

GENEROLO
JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS
KARO AKADEMIJA

LIETUVOS
LAISVĖS
KOVŲ
VIETOS

ROMAS BATŪRA

Į LAISVĘ BALTIJOS KELIU

LIETUVOS SAJŪDIS
GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Romas BATŪRA

Į LAISVĘ BALTIJOS KELIU 1989–2009

Lietuvos laisvės kovų vietos
III knyga

Pilietinio patriotinio ugdymo medžiaga

Vilnius
2009

UDK 947.45 (075.8)
Ba571

Leidinio autorius – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro vyr. mokslo darbuotojas **doc. dr. Romas Batūra**

Atsakingasis redaktorius **dr. Vytautas Tininis**

© Romas Batūra, 2009
© Lietuvos sąjūdis, 2009
© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2009

LIETUVOS SAJŪDIS

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Romas BATŪRA

I LAISVĘ BALTIJOS KELIU

1989–2009

LIETUVOS LAISVĖS KOVŲ VIETOS

III knyga

Pilietinio patriotinio ugdymo medžiaga

Kalbos redaktorė **Eulialija Stankevičienė**

Maketuotoja ir viršelio dizainerė **Laima Adlytė**

Nuotraukos: **Eltos, K. Jankausko, V. Jasinevičiaus, G. Jaškūno, V. Kapočiaus, Z. Kazėno, R. Požerskio, A. Račo, R. Strikausko, A. Sutkaus, V. Suuro, V. Usinavičiaus, I. Verbliugevičiaus, V. Visocko** ir kt.

2009-08-22. Tiražas 3000 egz. Užsakymas Nr. 100

Išleido valstybės įmonė Seimo leidykla „Valstybės žinios“

Gynėjų g. 8, LT-01109 Vilnius

Spausdino uždaroji akcinė bendrovė „Petro ofsetas“

Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius

ISBN 978-9955-423-83-6

TURINYS

1. Baltijos kelias – unikalus reiškinys pasaulio tautų kovoje už laisvę ir demokratiją. Taikios kovos svarba.....	7
2. Prieš sovietinę okupaciją Lietuvoje ir pasaulyje.....	10
3. Sąjūdis telkia jėgas Lietuvos Nepriklausomybei atkurti. Demokratinio pasaulio pagalba.....	16
4. Baltijos kelio akcija 1989 08 23. Visuomenės sutelkimas dėl Stalino ir Hitlerio sandėrio pasekmių – okupacijos – panaikinimo, Nepriklausomybės atkūrimo	30
5. Sąjūdžio ryžtas. Lietuva vėl nepriklausoma	51
Šaltiniai ir literatūra	54
Jubiliejus.....	55
Baltijos kelio memorialas Lietuvoje.....	57

LIETUVOS, LATVIJOS, ESTIJOS
LAISVĖS SIEKIS,
REMIAMAS PASAULIO DEMOKRATIJOS,
NUOSTABIAI VAIZDŽIAI SUSKAMBO
MŪSŲ ŠIRDYSE IR PASAULIO AKYSE
BALTIJOS KELIJE –
KELIJE Į LAISVĘ IR NEPRIKLAUSOMYBĘ

1989 08 23

LIEPSNOJANČIO
BALTIJOS KELIO LAUŽAI
SIMBOLIZAVO MŪSŲ TAUTŲ RYŽTĄ
GINTI NEPRIKLAUSOMYBĘ

1991 08 23

Trasa

TALINĀS

ESTIJA

Piarnu

Ainaži

LATVIJA

RYGA

Bauska

Pasvalys

Panevėžys LIETUVA

Ukmergė

VILNIUS

BALTIJOS KELIAS: Vilnius-Ryga-Talinas

Vilnius. Gedimino pilies bokštas – Baltijos kelio pradžia

1. BALTIJOS KELIAS – UNIKALUS REIŠKINYS PASAULIO TAUTŲ KOVOJE UŽ LAISVĘ IR DEMOKRATIJĄ. TAIKIOS KOVOS SVARBA

Memorialinis ženklas Gedimino pilies bokšte, žymintis Baltijos kelio pradžią (skulptorius G. Karalius, istorikas R. Batūra)

Tai 2 milijonų rankomis susikibusių žmonių grandinė, sujungusi Vilnių, Rygą ir Taliną, išreiškusi ryžtingą protestą prieš sovietinę okupaciją, melo ir demagogijos šydu dengtą 1939 m. Stalino ir Hitlerio, Molotovo ir Ribbentropo sąmokslą, kurio padariniai buvo lemtingi: rudasis ir raudonasis fašizmas pasidalijo Rytų Europos tautų žemes, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Pasitelkę grasinančius ultimatumus ir karinę intervenciją sovietai okupavo nepriklausomas Tautų Sąjungos nares Baltijos valstybes – Lietuvą, Latviją, Estiją. Prasidėjo neregėta tų valstybių sovietizacija, didžiulio masto genocidas, jos geriausių žmonių trėmi-

*Žmonių grandinė Katedros
aikštėje*

mas, naikinimas. Tačiau Baltijos tautos kovojo, priešinosi fizinei ir dvasinei okupacijai. Laisvės dvasia nežuvo – vyko partizaninė, pagrindžio, diplomatinė kova už nepriklausomybę.

Silpstant sovietinei imperijai, prasidėjo Atgimimo epocha, remiama pasaulio demokratijos – apie tai dvasingai ir ryžtingai, labai vaizdžiai, simboliškai buvo pareikšta Baltijos kelyje (600 km ruože) 1989 m. rugpjūčio 23 dieną.

Baltijos kelias moksleivės akimis: „Prieš 50 metų Lietuvos likimą nulėmė du žmonės, o šiandien savo valią ir ryžtą išreišk milijonai.

Šiandien į Baltijos kelią skuba tūkstančiai automobilių, papuoštų vėliavomis, gėlėmis. Per visą kelio ilgį sustoję žmonės. Jie tokie mieli, tokie artimi.

Liko kelios minutės iki septynių. Širdis daužosi, nerimsta. Viskas tarsi sapnas.

Septintą visi susikimba rankomis. Sustojo mašinos, nurimo žmonės. Rodos, girdžiu kiekvieno širdies plakimą, išdidžius lyg varpo dūžius. Nebegaliu sulaikyti ašarų, nebeturiu tam jėgų. Stipriai laikydama rankose kitų rankas, regiu visą Lietuvą, praeitį ir ateitį. Ir galvoju: kokie mes vieningi!

Kokios man brangios šios akimirkos. Jos išliks atminty visą gyvenimą! Tolumoje šviečia vakaro saulė, patiesdama geltonai rausvą taką. Ji, kaip ir visas dangus, stebisi žmonėmis. Patys žmonės stebisi savimi. Kokie mes vieningi, ranka laiko ranką, širdis jaučia širdį.“

(E. Vaitekūnaitė, 9c kl., Vilniaus 57-oji vid. mokykla)

Stiprybės sėmėmės iš ilgaamžės, sudėtingos ir garbingos praeities. Tautos prie Baltijos jūros taikiai gyveno tūkstančius metų. Mūsų protėviai – aisčiai (baltai), iki šių dienų išsaugoję senosios Europos (iki III tūkst. m. pr. Kr. vidurio) dvasinės kultūros palikimą. Jau beveik prieš tūkstantį metų (XI a. pradžioje) ryškėja savita Lietuvos pozicija Vakarų Europoje. XIII a. iškilusi Lietuvos valstybė 250 metų gynybiniame kare (1185–1435 m.) atrėmė agresyviąsias Vakarų ir Rytų pasaulio jėgas, suvaidino svarbų vaidmenį Rytų ir Centrinės Europos tautų likime. Daugelio šimtmečių Lietuvos valstybingumą XVIII a. pabaigoje nutraukė Rusijos okupacija. Kovodami prieš ją žuvo daug didžiųjų sukilimų (1794 m., 1831 m., 1863

m.) dalyvių, prieš atvirą rusinimą, lietuviško rašto draudimą, priespaudą kovojo knygnešiai, slaptų lietuviškų mokyklų mokytojai. Išlaikytas tautinis mentalitetas įgalino 1918 m. vasario 16 d. atkurti ir 1919–1920 m. Nepriklausomybės kare apginti Lietuvos valstybę, kuri užtikrino XX a. tautos suformavimą. Pakilią Lietuvos visuomenės ir valstybės raidą vėl nutraukė demagogiška ir brutali Sovietų Sąjungos okupacija 1940 metais.

2. PRIEŠ SOVIETINĘ OKUPACIJĄ LIETUVOJE IR PASAULYJE

Prieš sovietinę okupaciją su ginklu rankose kovojo 1941 m. birželio mėn. sukilėliai, tačiau atkurtą Lietuvos valstybingumą netrukus užgniaužė nacistinė vokiečių okupacija.

Antrajai sovietinei okupacijai (1944–1990) lietuvių tauta atkakliai priešinosi beveik dešimtmetį (1944–1953) trukusiame organizuotame partizaniniame kare. Tai ilgiausias Europoje ir pasaulyje okupuotos nedidelės tautos gynybinis karas prieš bolševikinę sovietų kolonijinę imperiją. Nelygią kovą už laisvę Lietuvos partizanai tęsė iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos, o simboliškai kovotojų ginklai nebuvo sudėti beveik iki pat sovietinės okupacijos pabaigos (paskutiniai nepasidavę partizanai žuvo 1965 m., mirė netgi **1986 m.**). Tai buvo dvasinga kova, suvokiant savo padėties beviltiškumą, bet tikint laisvos Tėvynės ateitimi.

„Lietuva bus laisva ir nepriklausoma. Mes tuo tikime ir už tai kovojame“, – sakoma Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos jaunimo atsišaukime 1944 m. Simboliškos studentės partizanės Dianos Glemžaitės mintys:

„Mes mokėsime numirti, jei Tėvynė aukos reikalauja,
nesuriš mūs gretų nieks vergovės pikta grandine.
Mes mokėsime numirti ne už svetimą mintį ar žodį,
ne už tuos, kurie skriaus, dengdami viską melo tamsa.
Tik už rytą, kuris laisvės saulę didingą parodys,
mes mokėsime numirti giedriu veidu ir tvirta dvasia.“

(Rašyta 1949 m. rugpjūtį, keletą mėnesių prieš žūtį.)

Partizaninėje kovoje labai reikšminga **Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 02 16 deklaracija, kuri, reikšdama lietuvių tautos valią, numatė Lietuvos valstybės atkūrimo kelius.** Ji skelbė komunistų partiją esant neteisine, diktatūrine, priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekiui – Lietuvos nepriklausomumui.

Išėivijos Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) tą pačių 1949 metų birželio 14 d. priėmė „**Lietuvių chartą**“, kurioje apibūdinama tautos, Pasaulio lietuvių bendruomenės, valstybės reikšmė, pabrėžiama, kad „darbu, mokslu, turtu ir pasiaukojimu lietuvis kovoja, kad apgintų ir išlaikytų nepriklausomą Lietuvos valstybę“.

Išėivijos pažangieji lietuviai drauge su latviais, estais daug nuveikė, kad Baltijos valstybės nebūtų pamirštos tarptautiniuose forumuose.

Jau 1940 m. sovietinės okupacijos pradžioje Amerikos lietuvių taryba (ALT) kreipėsi į JAV vyriausybę, kad sovietų kariuomenė pasitrauktų iš Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių. Spalio mėnesį lietuvių delegaciją priėmęs JAV prezidentas Ruzveltas garantavo, kad „Lietuva nepriklausomybės neprarado. Lietuvos nepriklausomybė tikrai laikinai pertraukta. Ateis laikas, ir Lietuva vėl bus laisva“. Tačiau pasikeitus tarptautinei situacijai ir JAV įsitraukus į karą su Japonija ir Vokietija bei tapus Sovietų Sąjungos sąjungininke, padėtis komplikavosi. Tolesni įvykiai parodė, kad tarptautinės politikos raida neveda pasaulio į teisingą ir nuolatinę taiką.

ALT iniciatyva 1949 m. JAV vyriausybė patvirtino pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę. 1952 m. JAV prezidentas Trumenas patvirtino vyriausybės pritarimą lietuvių tautos siekiams. Lietuvių pastangomis (čia daug nuveikė inžinierius Antanas Rudis) 1953 m. JAV Kongreso sudarytas Ch. J. Kersteno vadovaujamas komitetas tyrė Sovietų Sąjungos įvykdytą Baltijos valstybių užgrobimą kaip tarptautinį nusikaltimą. Komitetas, sukaupęs daugybę istorinės, teisinės, diplomatinės medžiagos apie Lietuvą, Latviją, Estiją nuo seniausių laikų iki 1940–1941 metų imtinai (išleista, tiesa, ribotu tiražu, medžiaga plačiau paskelbta 1972 m., naujas lietuviškas leidimas – 1997 m.), priėjo išvadą, kad Lietuva, Latvija, Estija buvo okupuotos jėga ir neteisėtai. Taigi pirmą kartą JAV Kongresas ėmėsi nagrinėti Lietuvos okupaciją, tuo prisidėdamas prie tikslesnio JAV užsienio politikos formavimo, kadangi tik JAV galėjo gel-

bėti pavergtuosius kraštus iš sovietų tironijos.

1967 m. spalio mėnesį Vašingtone **išėivijos lietuviai** organizavo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo penkiasdešimties metų sukakties konferenciją, kuri paskelbė **manifestą**. Jame pabrėžiama, jog lietuvių tauta:

pareiškia visam pasauliui, visai žmonijai, savo draugams ir savo priešams, kad niekad **nesutiks su Lietuvos pavergimu**,

kaltina Sovietų Sąjungą agresija, Lietuvos nepriklausomybės sužlugdymu, Lietuvos gyventojų genocidu ir rusinimu, kolonijiniu išnaudojimu, pagrindinių teisių bei laisvių Lietuvos žmonėms paneigimu,

reikalauja, kad Sovietų Sąjunga atitrauktų iš Lietuvos savo kariuomenę, miliciją ir administraciją;

kreipiasi į laisvojo pasaulio vyriausybes ir parlamentus, prašydama panaudoti visas priemones Lietuvos nepriklausomybei atkurti;

šaukiasi Jungtinių Tautų pagalbos Sovietų Sąjungos agresijai prieš Lietuvą nutraukti;

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo penkiasdešimtuosius metus **skelbia Lietuvos laisvės kovos metais**.

Pabrėžiama, kad Lietuvos išlaisvinimo dvasios nepajėgs sulaikyti rusiškojo bolševizmo priespauda.

Tegyvoja laisva ir nepriklausoma Lietuva!

Lietuvos valstybingumo atkūrimas buvo vienas iš svarbiausių pagrindžio spaudos klausimų: atmetamas sovietinėje literatūroje platinamas teiginys apie savanorišką Lietuvos, Latvijos, Estijos įstojimą į SSRS, pabrėžiama, kad 1940 m. Lietuva buvo okupuota ir aneksuota.

Dar 1948 m. JAV Valstybės departamento paskelbta medžiaga apie Ribbentropo ir Molotovo susitarimus Bostone (JAV) leistoje Lietuvių enciklopedijoje pasirodė 1961 m. (XXV t.), po dešimtmečio ji plito okupuotos Lietuvos visuomenėje, pagrindžio spaudoje.

Vėlesnėse Lietuvos laisvės kovose gana aktyviai dalyvavo jaunimas. Vienas ryškiausių pasiaukojimo dėl Lietuvos laisvės pavyzdžių yra Romas Kalanta. Protestuodamas prieš Lietuvos okupaciją, jis 1972 m. gegužės 14 d. susidegino Kaune, miesto teatro sodelyje. Jo laidotuvių dieną (gegužės 18-ąją) Laisvės alėjoje išaugo barikados, įvyko susidūrimas

su milicijos ir KGB pajėgomis. Taip prasiveržė ilgai slopintas protestas prieš Lietuvos okupaciją, rusinimą, žmogaus teisių niekinimą.

1978 m. susibūrusi Lietuvos laisvės lyga 1979-aisiais parengė pareiškimą SNO Generalinei Asamblėjai, specialiajam komitetui, svarstančiam „Deklaracijos dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms valstybėms ir tautoms“ įgyvendinimą, konstatuodama, kad SSRS ir hitlerinė Vokietija 1939 m. pasirašė slaptus protokolus ir okupavo Lietuvą, Latviją, Estiją. Pareiškite prašoma padėti lietuvių, latvių, estų tautoms išsilaisvinti iš kolonijinės vergijos. Pareiškimą lydėjo **„Moralinis ultimatumas SSRS vyriausybei“**, parengtas Algirdo Statkevičiaus. Tai devynių dalių traktatas, kuriame įvertintas rusiškasis ir vokiškasis nacizmas, jo grobiškiška politika. Akcentuojamas siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę, likviduotą Stalino ir Hitlerio slaptų susitarimų pagrindu. Pažymima, kad nepriklausoma Lietuva pagal pagrindinių teisių užtikrinimą piliečiams buvo viena iš pirmaujančių pasaulio valstybių, ir jei ne agresyvi „rusiškųjų bolševikų nacistų“ inspiruojama kominterninė veikla, jai primesta vergija, Lietuva iki šių dienų tebebūtų viena iš demokratiškiausių bei kultūringiausių valstybių pasaulyje.

Hitlerio ir Stalino sandėrio 40-mečio išvakarėse **45 pabaltijiečiai** pasirašė **Kreipimąsi** į Sovietų Sąjungos, VFR ir VDR vyriausybes, šalių, pasirašiusių Atlanto chartiją, vyriausybes, SNO generalinį sekretorių Kurtą Valdheimą. Kreipimesi pabrėžiama, kad teisinis nacionalinis suverenitetas reiškia visišką nacijos valdžią, realią galimybę tvarkyti savo likimą, kad Rusija 1920 m. pripažino tris Baltijos valstybes, o 1939 m. Stalino ir Hitlerio sandėrio, Molotovo–Ribbentropo pakto slaptųjų protokolų pagrindu jos nepriklausomybės neteko. Molotovo ir Ribbentropo paktas – dviejų didžiausių istorijos tironų Stalino ir Hitlerio sąmokslas prieš taiką ir žmoniškumą, todėl rugpjūčio 23-ioji laikoma gėdos diena. SSRS vyriausybė raginama paskelbti Molotovo–Ribbentropo pakto tekstą ir visus papildomus slaptuosius protokolus, taip pat **paskelbti paktą negaliojančiu**. VFR ir VDR vyriausybių prašoma padėti SSRS vyriausybei likviduoti pakto padarinius – **išvesti svetimą kariuomenę iš Pabaltijo**. Prašoma SNO Asamblėjoje iškelti klausimą dėl pakto padarinių likvidavimo, kad **SNO nagrinėtų Latvijos, Lietuvos, Estijos padėtį**, nes šių šalių

piliečiai neturi teisės ir galimybės tvarkyti savo likimo. Kreipimasi rengė Antanas Terleckas. Jį pasirašė beveik keturiasdešimt lietuvių, po keletą latvių ir estų disidentų, parėmė Maskvos disidentai. Šis kreipimasis išsiųstas į Vakarų ir 1979 m. rugpjūčio 23 d. buvo paskelbtas per „Amerikos balsą“. Taip plačiai nuskambėjo okupuotos Lietuvos žmonių valia.

1982 m. kovo 31 d. Europos Parlamento politinis skyrius (pranešėjas p. Otto von Habsburgas), remdamas Pabaltijo tautų apsisprendimo siekį, siūlė šį klausimą perduoti Jungtinių Tautų Dekolonizacijos komisijai. Aktyviai veikė VLIKo ir Didžiosios Britanijos lietuvių sąjungos. Tarptautinėje arenoje ryškėjo mintis, jog ateis laikas, kai laisvos Lietuvos, Latvijos, Estijos atstovai sėdės Europos Parlamente.

1982 m. birželio 14-ąją JAV prezidentas R. Reiganas pavadino **Baltijos šalių laisvės diena** (tai patvirtino JAV Senatas ir Atstovų rūmai) ir paskelbė pasauliui **deklaraciją**:

„Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybė užgeso dėl to, kad nacistinė Vokietija su Sovietų Sąjunga suėjo į nešvarų sandėrį (...). Dėl to vėliau šimtai tūkstančių Pabaltijo gyventojų pergyveno deportacijas į Sovietų Sąjungą, kur daugelis jų žuvo kalėjimuose ir priverčiamojo darbo stovyklose (...). **Jungtinės Amerikos Valstijos** per 41 metus **niekada nėra pripažinusios prievartinio Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą** (...). Mes ir toliau liekame ištikimi visų pagrindinių žmogaus teisių ir visų tautų laisvės plėtimui bei išlaikymui (...). Šia deklaracija skelbiu 1982 m. birželio 14 d. Pabaltijo laisvės diena. Kviečiu Jungtinių Amerikos Valstijų žmones atsinaujinti tikėjime ir viltyje, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos ir visų tautų piliečiai vieną dieną taikingomis priemonėmis pasieks demokratinės laisvės ir savisprendos tikslus.“

1985 m. liepos 25–26 d. priimtas Kopenhagos (Baltijos) tribunolo manifestas, skelbiantis, kad nepriklausomų valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – okupacija ir aneksija yra tarptautinės viešosios teisės ir Sovietų Sąjungos ratifikuotų sutarčių pažeidimas, kad Baltijos šalių teisė į laisvą apsisprendimą, nediskriminavimą ir protėvių žemės neliečiamybę privalo būti atkurta.

Silpstant sovietiniam režimui, jau „perestroikos“ sąlygomis **1987 m. rugpjūčio 23 d.** pirmą kartą Lietuvoje viešai, dalyvaujant gausiai mi-

niai, paminėta Juodojo kaspino – Molotovo ir Ribbentropo sandėrio – diena prie A. Mickevičiaus paminklo Vilniuje. N. Sadūnaitė pradėjo minėjimą-demonstraciją, reikalaujama laisvės Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Tam pritarė susirinkusiųjų minia. Kalbėjo Robertas Grigas, Antanas Terleckas ir kiti organizatoriai. Išvakarėse LKP CK, KGB stengėsi sutrukdyti mitingui, bet represinėms struktūroms buvo nurodyta „nesiimti jokių administracinio poveikio priemonių“, nes bijota užsienio žurnalistų. Tačiau vėliau organizatoriai buvo terorizuojami ir persekiojami.

1987 11 02 šios demonstracijos-mitingo dalyviai (145 lietuviai, 6 latviai, 4 estai) parašė protesto laišką SSKP generaliniam sekretoriui M. Gorbačiovui, pažymėdami, kad visame pasaulyje žinoma, jog 1939 08 23 Molotovo–Ribbentropo paktas ir jo slaptieji protokolai sudarė galimybę pradėti Antrąją pasaulinį karą, okupuoti Lietuvą, Latviją, Estiją ir kitas šalis. „Susirinkome Vilniuje, (...) kad paminėtume šios kraupios datos 48-ąsias metines, (...) kad pagerbtume daugiamilijonines to sandėrio aukas, kad pareikalautume atitaisyti Pabaltijo tautoms padarytas skriaudas. (...) Jau ištikus du mėnesius šios demonstracijos-mitingo dalyviai nuolat esame šmeižiami, niekinami per visus SSRS masinės informacijos kanalus, (...) įstaigose, įmonėse, organizacijose...“ Laiške minima 70 metų besitęsianti bolševikinio žiaurumo prieš kitaip mąstančius kruvina praktika. Protestuojama prieš okupantų ir jų marionečių siautėjimą. Pabrėžiama, kad nepripažįstame rusiškosios okupacijos mums primestos pilietybės ir laikome save 1918 m. vasario 16 d. sukurtos demokratinės Nepriklausomos Lietuvos piliečiais. Atskleidžiamas vykdomo persitvarkymo demagogiškumas, kai tarsi paukščiui vos atleidus surištus sparnus be paliovos su pasityčiojimo gaidede sakoma: „Skrisk“, „Pasistenk!“, „Naujai galvok“. Laiško pabaigoje linkima rusų tautai pabusti iš letargiškai ilgo, nežmoniškumo iliuzijomis persunkto miego, kad po 70 metų nusitęsusios bolševikinės žiemos prasidėtų garbingo gyvenimo pavasaris.

1988 02 11 JAV prezidentas R. Reiganas, remdamasis Kongreso rezoliucija, paskelbė **1988 m. vasario 16-ąją Lietuvos nepriklausomybės dieną**, pabrėždamas ištikimybę ir pritarimą visoms tautoms, siekiančioms laisvės ir nepriklausomybės.

1988 m. gegužę su JAV prezidentu Reiganu Maskvoje sugebėjo susitikti Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė, vienas latvių ir du estų atstovai. Prezidentui įteiktas gegužės 29 d. data pažymėtas laiškas. Reiškiamą padėką už moralinę paramą Baltijos tautoms, kovojančioms už savo nacionalinio suvereniteto atkūrimą, už tai, kad JAV niekada nepripažino ir nepripažįsta nei juridinės, nei moralinės Sovietų Sąjungos teisės į Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijas ir laiko šias valstybes prieš jų valią inkorporuotomis į Sovietų Sąjungos sudėtį. Prašoma priminti M. Gorbačioviui, kad SSRS vyriausybė paskelbtų Molotovo–Ribbentropo pakto protokolus, viešai atsakytų grobuoniškos Stalino politikos. Pabrėžiama, kad kiekvienas estas, latvis, lietuvis didžiuojasi savo tauta ir niekada nesusitaikys su dabartiniu juridiniu bei politiniu Estijos, Latvijos ir Lietuvos statusu.

Taigi lietuvių, latvių, estų išėivija bei disidentai, radikalai daug nuveikė puoselėdami nepriklausomybės idėją tarptautinėje arenoje bei savo tautiečių sąmonėje, viešai analizuodami pražūtingo tautoms Molotovo ir Ribbentropo sandėrio esmę.

Šią veiklą jau viešumo sąlygomis tęsė Lietuvos sąjūdis, Latvijos ir Estijos liaudies frontai.

3. SAJŪDIS TELKIA JĖGAS LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBEI ATKURTI DEMOKRATINIO PASAULIO PAGALBA

1988 08 23 – didysis Sąjūdžio mitingas Vilniaus Vingio parke. 250 tūkstančių žmonių. Protestas dėl 1939 m. SSRS ir Vokietijos sutarties, kuria buvo pasidalytos Baltijos valstybės. **Istorinės tiesos diena.**

Hitlerizmas ir stalinizmas jau viešai vertinami kaip kruvina politinė ir karinė ekspansija į kitas teritorijas, kai milijonų gyvybių kaina buvo kuriama karo pramonė, kai paneigta tautų apsisprendimo teisė ir taikus skirtingos santvarkos šalių sambūvis. Kviečiama apsisvalyti nuo stalinizmo. V. Landsbergis pažymėjo, kad laikai keičiasi tiesiog mūsų aki-vaizdoje, kad prieš metus Vilniuje šią datą minėti buvo lyg ir leista, bet

ir smerkiama, tai rodyta kaip demokratijos pavyzdys, o aiškinta kaip antitarybinė veikla. Šiandien esame čia, sakė V. Landsbergis, respublikos vadovybei pritariant ir dalyvaujant, nugali protas ir žmoniškumas. Viešai dar reikėjo kalbėti kompromisiškai: „dideliais vilties žingsniais žengia į priekį Tarybų šalies persitvarkymas, ir Lietuva įneša savo indėlį.“

1988 09 28 LLL organizavo Molotovo ir Ribbentropo sąmokslu antrą slaptojo protokolo pasirašymo minėjimą Gedimino aikštėje. Dalyvavo apie 20 tūkstančių žmonių. Protestuojančiųjų minią guminėmis lazdomis išvaikė milicijos spec. daliniai. Šių įvykių nuotrauka: virš baudėjų šalmų mergaitė (Leokadija Ratautaitė) su Trispalve tapo vienu ryškiausių kovos už Laisvę simboliu.

1988 11 20 Sąjūdis paskelbė moralinę Lietuvos nepriklausomybę. Sąjūdžio Seimo sesijoje nutarta, kad nuo šiol Lietuvoje bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės.

1989 02 16 Sąjūdžio Seimo sesijoje Kaune priimtoje deklaracijoje skelbiama: nors Vokietija ir SSRS 1939–1940 metais ultimatyvia prievarta ir tarpusavio susitarimu aneksavo Lietuvos valstybę, **juridinis tarptautinis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas tebegalioja. Sąjūdis žengs keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą.**

BALTIJOS ASAMBLĖJA. BALTIJOS KELIO IDĖJA

1989 05 13–14 –svarbi Baltijos šalių valstybingumo atkūrimo kelyje buvo **Baltijos Asamblėja Taline**. Joje Estijos liaudies fronto Įgaliotinių taryba, Latvijos liaudies fronto Dūma, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Seimas priėmė svarbias deklaracijas ir kitus dokumentus.

Baltijos tautų teisių deklaracijoje pabrėžiama **tautinės kultūros svarba**. Remiantis tarptautiniais tautų teisių dokumentais, tuo, kad iš esmės nepakito didžiavalstybinė Sovietų Sąjungos ideologija ir politika (nacias traktuojant tik kaip laikiną ir pažangai trukdantį reiškinį, atmetant tautų apsisprendimo mėginimus), skelbiama natūralia ir neatimama tautų teise:

- gyventi istoriškai susiklosčiusioje savo teritorijoje;
- teisę apsispręsti ir laisvai nustatyti savo politinį statusą;
- teisę išsaugoti savo kultūrą ir savitumą;
- teisę pasirinkti ūkininkavimo formas ir kt.

Kreipimesi į valstybių saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dalyvių vadovus, SNO generalinį sekretorių ir SSRS AT prezidiumo pirmininką pabrėžiamas valstybinės nepriklausomybės siekis, estų, latvių ir lietuvių politinė nepriklausomybė 1918–1940 m., 1939 – 1940 m. Stalino ir Hitlerio nusikalstamas sąmokslas pasidalijant Rytų Europą, reiškiamas įsitikinimas, kad SSRS vyriausybė pasmerks 1939–1940 m. politiką trijų Baltijos valstybių atžvilgiu, paskelbs 1939 m. sutartis su slaptaisiais protokolais kaip netekusias galios ir **netrukdydys atkurti Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybinio suvereniteto derybomis; prašoma **atkreipti dėmesį į mūsų tautų siekimą** apsispręsti ir **atgauti nepriklausomybę** neutralioje ir demilitarizuotoje Europos zonoje.**

Rezoliucijoje „**Dėl stalinizmo nusikaltimų**“ reikalaujama:

„pripažinti **SSRS Aukščiausiojoje Taryboje** stalinizmo politiką ir **valstybinio teroro sistemą** genocidu prieš Baltijos valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – tautas, **nusikaltimu žmonijai**;

išsiaiškinti genocido iniciatorius ir **tiesioginius šių nusikaltimų** vykdytojus; **pripažinti nusikalstamais tiesiogiai kaltus dėl genocido organus (...)**;

sukurti nepriklausomą teisinį mechanizmą nusikaltimams **žmonijai** nagrinėti Niurnbergo pavyzdžiu.“

Asamblėjos metu Taline, Rotušės aikštėje, Estijos liaudies fronto atstovas Matis **Hintas** pasakė kalbą „**Pabaltijo kelias**“. Trumpai apžvelgęs tūkstančius metų Baltijos pakrantėje gyvenusių estų, latvių ir lietuvių tarpusavio ryšių, likimo Šiaurės ir Rytų Europos kryžkelėje panoramą, 1920–1940 m. padėtus savarankiškumo pagrindus, pabrėžė, kad „Baltijos valstybių nepriklausomybė buvo žiauriai paminta dviejų totalitarnių režimų – nacistinės Vokietijos ir stalininės Sovietų Sąjungos. Estija, Latvija ir Lietuva 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. slaptaisiais nutarimais buvo atiduotos agresoriaus savivalei; nepaisant teroro, masinių trėmimų, organizuotos svetimtaučių migracijos į Pabaltijį, Baltijos

tautos išsaugojo ištikimybę savo kalbai, kultūrai, tautinėms ir tikybos tradicijoms.

Pabaltijo kelias yra **Europos kelias. Kalbiniu, tautiniu, kultūriniu pagrindu suskirstyta Europa vienintelė gali saugoti ir puoselėti turtingą visos Europos kultūros palikimą.** Ne kalbinė ir ne kultūrinė izoliacija, o **laisva raida ir laisvi ryšiai.** Pabaltijo kelias – **derybų, įtikinėjimo ir įrodymų kelias.**

Estijos, Latvijos, Lietuvos tautos pasiruošusios atsakomybę už savo **likimą paimti į savo rankas.**

Pabaltijo kelias yra **Rytų ir Vakarų garbingų sandėrių paieškų kelias**, tautų apsisprendimo teisės realizacijos kelias. Žingsnis juo būtų nauja viltis Baltijos šalims ir visai Europai. Baltijos tautos pasiruošusios žengti šiuo keliu.“

1989 05 18 – Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas-kreipimasis į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą ir vyriausybę: primenant prieš 50 metų dramatiškąją rugpjūčio 23-iają, pažymima, kad ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje „**SSRS užsienio politikoje išryškėjo siekimas** sprendžiant savo tarptautinio saugumo klausimus **išplėsti teritoriją kaimyninių valstybių sąskaita**, sudaryti sandėrį su hitlerine Vokietija. Pirmasis toks žingsnis buvo pasirašytas slaptasis protokolas prie 1939 08 23 SSRS–Vokietijos nepuolimo sutarties, **padalijęs Rytų Europą į šių dviejų valstybių įtakos sferas.** Tai tiesiogiai pratęsė Miuncheno susitarimų dvasią. (...) Stalininis diktatas, įformintas SSRS–Vokietijos slaptuosiuose protokoluose, lėmė Lietuvos Respublikos žlugimą 1940 m. vasarą, jos aneksiją, įjungimą į SSRS (...).

Lietuvos TSR AT kreipiasi į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, Tarybų Sąjungos vyriausybę, reikalaujama pasmerkti 1939 ir 1941 m. tuometinės sovietinės vyriausybės pasirašytus minėtus slaptuosius sandėrius ir paskelbti juos neteisėtais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento.“

1989 05 25 prasidėjusiame Sovietų Sąjungos deputatų suvažiavime Lietuvos delegacija reikalavo pasmerkti Molotovo–Ribbentropo pakta, bet buvo tvirtinimų, kad iš viso nebuvo slaptųjų protokolų, kad protokolų fotografijos, skelbtos Vakaruose, galinčios būti falsifikatas ir pan.

Galų gale buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo ir keturi Lietuvos atstovai (K. Motieka, Z. Sličytė, J. Marcinkevičius ir V. Landsbergis). Vis dar buvo bandoma įrodinėti, kad jei slaptieji protokolai ir buvę, tai sprendžiamosios reikšmės neturėję, nes Baltijos šalių likimą lėmė tautų nepasitenkinimas esamu režimu. Tačiau galiausiai **buvo pripažinta, kad SSRS Vidaus reikalų ministerijos archyve slaptieji protokolai buvo**. Komisijoje balsuojant jie **buvo pasmerkti. Laimėta diplomatinė pergalė** (ji pasiekta jau po Baltijos kelio).

1989 06 18 – Lietuvos sąjūdžio Seimo pareiškimе „**Dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidos**“ sakoma, kad Sąjūdžio programoje Lietuvos suvereniteto siekimas laikomas pagrindiniu tikslu. „Lietuvos visuomenė nerems LKP CK tezių apie Lietuvos suverenitetą SSRS sudėtyje. Lietuvos valstybinis suverenitetas yra akivaizdus lietuvių tautos siekis. Okupacijos ir aneksijos padariniams panaikinti būtina paskelbti 1940 m. „Liaudies seimo“ rinkimus ir jo nutarimus neteisėtais ir negaliojančiais, parengti įstatymą dėl SSRS kariuomenės laikino buvimo Lietuvos teritorijoje; pradėti derybas su SSRS dėl jos kariuomenės laipsniško išvedimo; sušaukti visų Lietuvos politinių jėgų pasitarimą ir jame nutarti, kaip **atkurti nepriklausomą valstybę**.“

Tarptautinės konferencijos Taline „Vokietija ir SSRS 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. bei 1941 m. sausio 10 d. nutarimų teisinis įvertinimas“ rezoliucija:

„1939 ir 1941 m. vokiečių ir sovietų slaptieji protokolai apie Rytų Europos padalijimą (...) yra **nukreipti** ne tik prieš trečiąsias šalis, bet ir prieš jų suverenitetą, politinę nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą.

Atsižvelgiant į visuotinai pripažintus to laiko tarptautinės teisės principus, šie susitarimai buvo neteisėta sutartis.

Kreipiamės į sutartį sudariusias valstybes **paskelbti slaptuosius protokolus niekiniais** nuo jų pasirašymo dienos.

Tarptautiniais nusikaltimais – agresijos aktais prieš tris Baltijos valstybes tapo 1939–1940 metų ultimatumai, kuriuos lydėjo grasinimai ir kariinės jėgos panaudojimas, lėmęs aneksiją.

Baltijos valstybių prijungimas prie SSRS ir jų statuso problema

yra ne tik SSRS vidaus klausimas, bet pirmiausia **Europos saugumo problema**, kurią siūloma spręsti tarptautiniame suinteresuotų valstybių forume.“

1989 07 17 Sąjūdžio Seimo Tarybos pareiškime sakoma:

„Gerbiamieji **Lietuvos žmonės!**

Dėl Molotovo–Ribbentropo pakto paskelbta parašų rinkimo akcija. Šiais parašais mes pirmąsyk prabylame į visą pasaulį, prieš kurį mes taip pat turime ginti savo teisę gyventi. Pasirašydami pritariame trims reikalavimams:

kad mūsų gyvenimo nebevairuotų prieš pusę amžiaus padaryti nusikalstami **dviejų užkariautojų susitarimai;**

kad mūsų žemėje nebebūtų (...) okupacinės kariuomenės;

kad lietuvių tautai būtų suteikta galimybė laisvai pareikšti valią dėl savo tolesnio likimo.

Mūsų politinės kovos kelias ir toliau lieka **konstitucinis.** (...) Sąjungos vadovybė atkakliai ignoruoja mus. Nepakankamai ryžtinga ir mūsų Aukščiausioji Taryba. (...) **Sąjūdis imasi** tiksliau ir griežčiau įvardyti **padėtį.** (...)

Tikimės, kad patirtis, sukaupta vadovybei kartu su tauta einant atgimimo keliu, jeigu tik jai pakaks noro ir geros valios, leis deramai pasinaudoti parašų lapuose sukaupta liaudies valia.“

1989 08 09 – Vašingtonas. **JAV Kongreso** Atstovų rūmų **nario Dono Ritterio kreipimasis** į SSKP CK generalinį sekretorių M. Gorbačiovą:

„Rašau **reikalą, kuris beveik 50 metų temdo JAV–Sovietų Sąjungos santykius** (...).

Reikalas, apie kurį aš kalbu, yra buvusių nepriklausomų **Baltijos šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – statusas.**

Mane labai padrąsina faktas, kad jūsų vyriausybės nariai **galų gale pradėjo kalbėti apie** politinę ir istorinę 1939 m. J. Stalino ir A. Hitlerio suderėto **Molotovo–Ribbentropo pakto reikšmę.** Šio pakto slaptaisiais protokolais nepriklausomos Estija, Latvija ir Lietuva buvo paskirtos Stalino aneksijai. 1940 m. prieš tų valstybių piliečių valią, aki-vaizdžiai pažeisdama tarptautinę teisę, Stalino vyriausybė okupavo ir aneksavo tas šalis.

JAV vyriausybė prisijungė prie likusios pasaulio bendruomenės, **atsisakė pripažinti Baltijos šalių prijungimo prie Sovietų Sąjungos teisėtumą. Ši politika**, kurią aš tvirtai remiu, **galioja ir šiandien**, o ateityje ir toliau ta pačia kryptimi kreips JAV politiką tame regione **tol, kol Baltijos valstybės bus neteisėtai okupuotos.** (...) Pabaltijo kampanija už nepriklausomybės atkūrimą (...) patraukė žmonių visame pasaulyje dėmesį ir sulaukė jų pritarimo.

Artėjant 50-osioms Molotovo–Ribbentropo pakto metinėms, aš tikiu, kad 1989 m. rugpjūčio 23 d. taps simboliška data, diena, kai jūsų vyriausybė paskelbs, kad ji oficialiai smerkia pakta ir jo protokolus ir imasi konkrečių žingsnių politinėms pasekmėms panaikinti.

(...) Tvirtai tikiu, kad Jungtinių Valstijų vyriausybė su džiaugsmu prisidės prie tarptautinės bendrijos teikiamos pagalbos šioje srityje.

(...) Tikiu, kad nepriklausomų Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikų atkūrimas bus naudingas Sovietų Sąjungai. Savo vyriausybę įpareigodamas suteikti Baltijos šalims nepriklausomybę, jūs akivaizdžiai parodysite pasauliui, kad Sovietų Sąjunga nuoširdžiai siekia demokratijos ir teisingumo.“

Deja, demokratiškumo ir teisingumo iš SSRS nesulaukėme. Teko ir toliau Baltijos tautoms dėti daug pastangų rodant pasauliui savo laisvės troškimą. Originaliai tą sprendė Baltijos Taryba.

1989 08 12 Baltijos Tarybos posėdyje Cėsyse priimtas dokumentas „**Baltijos kelias**“ – gimė akcijos idėja (toliau žr. ties 08 23).

TREMTINIŲ KREIPIMASIS

1989 08 18 – „Tremtinio“ klubo tarybos rezoliucijoje „**130 000 vardu**“ dėl Molotovo–Ribbentropo pakto VFR ir VDR vyriausybėms sakoma: „**žinomas VFR vyriausybės 1984 m. pareiškimas, kuriuo Molotovo ir Ribbentropo paktas pripažįstamas negaliojančiu nuo karo pradžios momento, nepatenkina mūsų**“. Prašoma 1939, 1941 m. Vokietijos–SSRS sutartis ir slaptuosius protokolus pripažinti negaliojančiais nuo pat jų pasirašymo momento.

JAV PREZIDENTO PARAMA

1989 08 18 Vašingtonas, Baltieji rūmai. **JAV prezidento D. Bušo laiškas:**

„Aš didžiuojuosi solidarizuodamasis su milijonais žmonių ir Vakaruose, ir už geležinės uždangos, kurie reikalauja atkreipti dėmesį į 1939-ųjų metų rugpjūčio 23 dienos Molotovo–Ribbentropo pakto slaptuosius protokolus.

Šie nacistų ir sovietų režimų nepuolimo sutarties protokolai leido Sovietų Sąjungai neteisėtai prisijungti Baltijos valstybes, taip pat nacistams įsiveržti į Lenkiją; tų protokolų rezultatas – milijonai visais atžvilgiais pavergtų žmonių Rytų Europoje ir pavergtos Baltijos valstybės.

Šios tragiškos datos paminėjimo dieną, vadinamą Juodojo kaspino dieną, mes tvirtai palaikome visus kovojančius už žmogaus laisves ir tautų teises Rytų Europoje, o ypač trijų okupuotų Baltijos valstybių žmones.“

1989 08 21 Rygoje prasidėjo tarptautinė konferencija „Tautų apsisprendimo teisė ir tautų lygybė“.

JAV SENATORIAUS PARAMA

1989 08 22 – JAV senatoriaus Donald'o W. Riegle'o kreipimasis į Lietuvos žmones, mininčius 50-ąsias Molotovo–Ribbentropo pakto metines: „Jūsų nuostabus siekis atkurti demokratiją, teisingumą ir savivaldą savo tėvynėje sužavėjo viso pasaulio žmoniją.“ Pažymima, kad tai „taikingas, apgalvotas ir tikrai demokratiškas kelias, (...) kelrodis visiems, kovojantiems už savo žmogiškąsias ir valstybines teises.“

Amerikos lietuviai, stropiai dirbdami ir išlaikydami savo „kultūrą ir kalbą begyvendami Vakaruose“, įnešė svarų indėlį į JAV gerovę. Kartu su jais senatorius įsipareigoja padaryti viską, ką gali, kad „užtikrintų tvirtą JAV poziciją, sprendžiant Lietuvos, Latvijos ir Estijos nacionalines ir savarankiškumo teises.“

RUSIJOS DEMOKRATINIŲ JĖGŲ PARAMA

1989 08 22 Maskvoje **Demokratinė sąjunga** Molotovo–Ribbentropo pakto 50-ųjų metinių išvakarėse paskelbė **pareiškimą**:

„Kolonijinės SSRS politikos grobiu tapo Estija, Latvija, Lietuva, Vakarų Ukraina, Vakarų Baltarusija, Besarabija ir dalis Suomijos (...). Nulenkiamo galvas atminimui tų partizanų, kurie nelygioje kovoje gynė savo tautų nepriklausomybę nuo sovietinių okupantų (...). Neįmanoma išsilaisvinti iš nacionalinės priespaudos, neišsilaisvinus iš politinės (...). Tik laisvame Pabaltijyje taps laisvos visos jame gyvenančios tautos, tarp jų ir rusai (...). Jiems visų baisiausia – tautų vieningumas (...). **Pabaltijo valstybių demokratių jėgų kova – tai mūsų kova už mūsų laisvę.**“

LIETUVA TELKIA JĖGAS

1989 08 22 19 val. Vilniuje, Kalnų parke, įvyko **Sąjūdžio organizuotas mitingas**, skirtas Molotovo–Ribbentropo pakto 50-mečiui paminėti. Trijų kryžių kalno papėdėje po pusiau nuleista ir perrišta gedulo kaspiniu Lietuvos trispalve susirinko per 40 tūkstančių žmonių. Pirmasis kalbėjo

Lietuvos sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis su žmona Gražina žmonių grandinėje Vilniuje

Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininkas prof. **Vytautas Landsbergis**.

Jis aptarė Maskvoje dirbančios Molotovo–Ribbentropo pakto **vertinimo komisijos darbo problemas** – istorines, juridines, moralines. „Ten parengtas dokumentas turi būti pateiktas deputatų suvažiavimui. Komisijoje susiformavo nuomonė – anuliuoti neteisėtas sutartis, o protokolus pripažinti teisiškai negaliojančiais, pasmerkti tuometinės Sovietų Sąjungos vyriausybės savo pačios ankstesnių sutarčių sulaužymą, ultimatumą ir jėgos panaudojimą. Šio dokumento paskelbimo tebelaukiame. Šio mėnesio 9 dieną telegrama M. Gorbačiovui **reiškėme susirūpinimą dėl nepateisinamo vilkinimo** delsiant skelbti komisijos SSRS ir Vokietijos 1939 m. sutarties dėl nepuolimo politiniam ir teisiniam įvertinimui parengtus dokumentus. Tai kelia nerimą ir didina įtampą Pabaltijyje.

Nors komisija šiame dokumente siūlo pasmerkti tuometinę SSRS vadovybę (tai siūlė komisijos pirmininkas Aleksandras Jakovlevas, bet kitoje vietoje jis teigia, kad „1939 m. mes įrodėme, kad sugebame pasaulio reikaluose vykdyti savo kursą“. Ne Stalinas, ne Molotovas, bet „mes“!), kitur sakoma, kad „SSRS turėjusi teisę nužymėti savo gynybinių interesų priešakines linijas“. Taip, kaip nuo amžių carai, visai neseniai – Afganistano kare... Interviu jis dėsto lyg savo nuomonę, atseit „Sovietų Sąjunga turėjo teisę į gynybinius interesus“. O mes?..

Dabar mums žadama daugiau teisių... tartum žadėtų kokie dievai... kaip šeiminkai, feodalai... Štai tas galvojimas, kurį sunku pakeisti kitu galvojimu (...).

O mes sakom kitaip, mums niekas jokių teisių neturi duoti. Teises turi ir žmonės, ir tautos. Jos gali būti tiktai pamintos... Jas tereikia susigražinti ir vėl įgyvendinti. Tas teises žmogui ar tautai duoda pati prigimtis...

Turime būti laisvi, reikalinga mums laisvė nuo baimės ir laisvė nuo kitų ydų (...), tegul kiekvienas pasižiūri į save (...). **Norime būti blaiivūs, teisingi, darbštūs, – norime būti kitokie, verti nepriklausomybės** (...). Norime gyventi kaip žmonės (...). Ir mūsų bendro siekimo įvardijimas tebūna **laisvė.**“

Kalbėjo Lietuvos MA prezidentas akad. Juras Požėla, Lietuvos TSR AT komisijos 1939 m. Vokietijos ir SSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti pirmininkas. Įvardijęs šios komisijos išvadas, jis pabrėžė **Lietuvos žmonių ryžtą ir apsisprendimą kurti tautinę, demokratinę, nepriklausomą valstybę.**

Rusų kultūros centro atstovė Natalija Kasatkina pažymėjo, kad **Lietuvos rusai taip pat siekia Lietuvos laisvės.** Rašytojas Kazys Saja kvietė vienytis po Sąjūdžio spalvomis.

Perskaitytas JAV senatoriaus Donaldso Rieglo laiškas Lietuvos žmonėms.

Lietuvos lenkų sąjungos pirmininkas Janas Senkevičius patvirtino **Lietuvos lenkų ryžtą kurti nepriklausomą Lietuvą kartu su lietuviais.** Kalbėjo ir **Žydu** kultūros draugijos pirmininkas Emanuelis Zingeris. Prof.

Julius Juzeliūnas **kritiškai atsiliepė apie bolševizmą, kaip sistemą.** Buvo nemaža ir kitų dvasingų kalbų. Pabaigoje skambėjo Vilniaus moksleivės Birutės Lukšėnaitės eilėraštis „Lietuvai“. Giedama „Tautiška giesmė“.

1989 08 22 Kaune, Santakoje, – įvairių politinių jėgų 60 tūkst. žmonių mitingas. **Palangoje** – 7 tūkst. žmonių mitingė taip pat pasmerkta tų dviejų agresyvių valstybių sutartis.

JAV SENATO TARPTAUTINĖ MORALINĖ PARAMA

1989 08 23. JAV Senatas. Užsienio reikalų komitetas. Senatorius Jesse Helms. Laiškas, remiantis Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonių nepriklausomybės, demokratijos ir laisvės siekius minint Hitlerio ir Stalino sandėrio 50-ąsias metines:

„(...) **1939 m.** rugpjūčio 23 d. **nepriklausomos Baltijos šalys – Estija, Latvija ir Lietuva buvo sunaikintos Stalino ir Hitlerio susitarimu (...)**, okupacinės Sovietų Sąjungos pajėgos užėmė Baltijos valstybes, **tačiau (...)** **nesugebėjo nugalėti nepriklausomybės dvasios (...)** žmonių širdyse.

Metų metais nesilpnėjančiomis Pabaltijo žmonių pastangomis išsaugotas jų kultūrinis ir tautinis identitetas, nesiliaujantis priešinimasis priverstiniam įjungimui į Sovietų Sąjungą. Štai kodėl **JAV** savo užsienio politika **niekad nepripažino sovietų uzurpacijos tose žemėse.**

(...) Šiandien, 1989 m. rugpjūčio 23 d., Pabaltijo žmonės žengia didelį žingsnį nepriklausomybės kryptimi. **Masinės taikingos demonstracijos šiandien parodys p. M. Gorbačioviui, jog sovietų kariuomenei jau seniai laikas palikti Estiją, Latviją ir Lietuvą.** Visame Pabaltijyje rengiami minėjimai rodo, kad Baltijos šalių žmonėms **šiandien svarbiausia – panaikinti nacių-sovietų pakto slaptųjų protokolų pasekmes.**

Kaip tik dabar Gorbačiovo režimas susiduria su esminiu prieštaravimu. Kaip jie gali pripažinti Hitlerio–Stalino pakto ir slaptųjų protokolų egzistavimą, neatsisakydami savo teiginio apie neginčijamą Sovietų Sąjungos teisę į Pabaltijo valstybes? (...).

Tik pačiu paskutiniu metu ir **tik nepaprastai didelio politinio spaudimo dėka** KP CK Tarptautinio skyriaus vedėjas p. V. Falinas **pripažino, kad protokolai egzistuoja.** Dar pernai p. Falinas tvirtino, kad nacių-sovietų paktas ir slaptieji protokolai yra tik Vakarų fantazijos vaisius. Taip nėra.

Š. m. gegužės 18 d. aš Senatui pateikiau iš VFR Užsienio reikalų ministerijos ir JAV Nacionalinio archyvo plačios apimties dokumentinius įkalčius, įrodančius, kad Stalino ir Hitlerio emisarai 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašė nacių-sovietų paktą ir slaptuosius protokolus (...).

Paskutinis žingsnis į nepriklausomybę gali būti žengtas tik tuo-

met, kai Sovietų Sąjungos vyriausybė pripažins neteisėtas pakto pasekmes (...), kai komunizmas atleis savo mirtiną gniaužtą (...).

Laisvę mylintys žmonės Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, siekiantys savo tautų nepriklausomybės, privalo nugalėti, kadangi jų reikalas teisis.“

1989 08 23. Vašingtonas. JAV senatorius Bobas Dole'as (Respublikonų partija):

„Estijos, Latvijos ir Lietuvos žmonėms

(...) Šiandien istorinės svarbos diena jums ir svarbi data pasaulio kovos už laisvę istorijoje.

(...) Nei valstybės **priespauda**, nei laiko tėkmė **negali numalšinti laisvės troškimo**.

Mano šalies žmonės stebi visa, kas vyksta Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. **Mes žavimės jūsų kova**, viltingai žvelgiame į jau pasiektą pažangą ir **mes būsimė šalia jūsų**, kai jums teks spręsti likusius – gąsdinančiai sunkius uždavinius.“

SAJŪDŽIO KREIPIMASIS Į PASAULĮ

1989 08 23 Vilniuje susirinkusio Lietuvos persitvarkymo **sąjūdžio Seimo pareiškimas pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir visiems geros valios žmonėms:**

„Sukanka 50 metų, kai buvo pasirašyta **SSRS ir Vokietijos sutartis su slaptaisiais protokolais**. Šio sandėrio padariniai **iki šiol** nepanaiškinti ir **lemia Lietuvos bei kitų tautų gyvenimą**. (...) Tačiau **Lietuva niekada nesusitaikė su savo beteise padėtimi ir neatsisakė siekio atkurti nepriklausomą valstybę**. Pareiškiamo:

1. **SSRS ir Vokietijos 1939 ir 1941 m. slapti susitarimai ir juos liudijantys dokumentai tikrai buvo**. Tai patvirtina politinių įvykių raida bei istorinių šaltinių analizė.

2. **1940 m. birželio 14 d. SSRS ultimatas** Lietuvai ir neriboto **karinio kontingento įvedimas** į Lietuvos Respubliką buvo **agresijos aktas prieš suverenią valstybę** (...). 1940 m. rinkimai į Liaudies Seimą

buvo neteisėti, o Seimo priimti nutarimai apie sovietinės valdžios įvedimą Lietuvoje neturėjo ir neturi juridinės galios.

3. SSRS liaudies deputatų suvažiavimo komisijos parengtas teisinis sutarčių vertinimas nepaskelbtas (...). SSRS ir Vokietijos valstybės iki šiol nepasmerkė šamokso, nesiėmė veiksmų agresijos padariniams panaikinti. Lietuvių tauta kviečiama vieningai taikiu būdu **atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką**, nepavaldžią SSRS (...).

4. **SSRS vyriausybė turės pripažinti okupacinį Lietuvos statusą**, jo panaikinimo būtinybę. **Okupacinės armijos buvimas Lietuvoje apriboja žmonių galimybę laisvai apsispręsti (...).**

Prieš šios armijos buvimą jau pasisakė **per 1 400 000 Lietuvos žmonių savo parašais.**

1989 08 23 Vilniaus Kalnų parke įvyko **Nepriklausomybės sąjungos** (Lietuvos laisvės lyga, Helsinkio grupė, Politinių kalinių gelbėjimo komitetas ir kt.) organizuotas **mitingas**, kurio rezoliucijoje reikalaujama priimti **LTSR AT įstatymą dėl 1940 m. Liaudies Seimo nutarimų paskelbimo negaliojančiais ir paskelbti Lietuvos nepriklausomos respublikos atkūrimą.**

1989 08 23 baigėsi parašų rinkimo akcija, kurią pradėjo Lietuvos laisvės lyga ir perėmė Sąjūdis. **Surinkta apie 1 500 000 parašų, išreiškiančių tvirtą norą gyventi Nepriklausomoje Lietuvoje.**

4. BALTIJOS KELIO AKCIJA 1989 08 23. VISUOMENĖS SUTELKIMAS DĖL STALINO IR HITLERIO SANDĖRIO PASEKMIŲ – OKUPACIJOS – PANAIKINIMO, NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO

Vilniuje Sąjūdžio Seimas patvirtino dokumentą „**Baltijos kelias**“.

„1939 m. rugpjūčio 23-ioji – diena, sužeidusi dešimtis tautų ir valstybių. Kai kurios šių žaizdų kraujuoja ir dabar. Hitlerio ir Stalino sudarytas sandėris atvėrė kelią Lenkijos valstybės užpuolimui. Sutarties dalyviai ją

sunaikino ir pasidalijo. **Hitlerio–Stalino paktas įjungė tris Baltijos valstybes į Sovietų Sąjungos interesų sferą.** Šio pakto pasekmė: **trys šalys – Tautų Sąjungos narės – buvo Raudonosios armijos okupuotos.** Liovėsi egzistuoti trys nepriklausomos valstybės. Sovietų Sąjunga padarė viską, kas nuo jos priklausė, kad **ištrintų Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikas iš žemėlapiu ir Europos atminties,** iš bibliotekų ir vadovėlių, kad neliktų joms vietos jūsų teisingumo suvokime ir jūsų širdyse, jūsų nerime ir rūpesčiuose. Daugelis leido užmigdyti savo sąžinę, susitaikę su tuo, kad Hitlerio–Stalino paktui lemta galioti iki šio tūkstantmečio pabaigos..

Todėl mes, **trys Baltijos tautos, kreipiamės šiandien,** šio sandėrio penkiasdešimtmečio dieną, **į Europos ir viso pasaulio visuomenę,** būdamos giliai įsitikinusios, **kad demokratinė dauguma išsaugojo moralinį ryžtą,** teisingumo jausmą ir norą tarti kartu su mumis: **nusikaltamas Hitlerio–Stalino paktas turi būti anuliuotas!** Hitlerio–Stalino pakto ir slaptųjų protokolų esmė – imperialistinis įtakos sferų tarp dvie-

jų didžiųjų valstybių pasidalijimas. Šiuo nusikalstamu sandėriu **Sovietų Sąjunga vienašališkai sulaužė visas tarptautines sutartis**, sudarytas su **Baltijos respublikomis**, pažeidė istorinę Baltijos tautų apsisprendimo teisę, pateikė Baltijos respublikoms grubius ultimatumus, **okupavo jas** savo gausesne kariuomene, karinės okupacijos ir žiauraus politinio teroro sąlygomis **įvykdė prievartinę jų aneksiją**. Hitlerio–Stalino paktas bei slaptieji protokolai, tebegaliojantys ir šiandien, buvo ir lieka nukreipti prieš kitas valstybes, dar daugiau – buvo ir lieka nukreipti į jų suvereniteto bei nepriklausomybės sunaikinimą.

Šiandien, **šio sandėrio pusės amžiaus metinių dieną**, mes **norime priminti** viso pasaulio tautoms, **kad tarptautinės teisės požiūriu tokios sutartys yra nusikalstamos ir nebegaliojančios nuo jų pasirašymo momento**. Šio fakto, kurį imperializmo apologetai ir raudonieji fašistai siekė užmiršti, **žinojimas palaikė mus, padėdamas išlikti, nepaisant valstybinio teroro ir sistemiško genocido, trukusio dešimtmėčius**. Ištikimybę demokratijai ir žmogaus teisėms mes saugojome ir tais metais, kai **kolonijinė valdžia**, remdamasi imperijos interesais, **iškėlė sau tikslą fiziškai sunaikinti Baltijos tautas** masinių žudynių, šimtų tūkstančių žmonių trėmimo į Sibirą ir mūsų miestų, kaimų, gamyklų, mokyklų, visos kultūros **kryptingo asimiliavimo keliu**.

Hitlerio–Stalino paktas po senovei formuoja ir šiandieninę Europą, kadaise bendrą visiems mums. Tačiau mes **įsitikinę, kad Europos visuomenė ir demokratinės jėgos Rytuose prisijungs prie Estijos, Latvijos ir Lietuvos reikalavimo anuliuoti šį paktą** ir jo slaptuosius protokolus, kaip negaliojančius nuo pat pasirašymo *ex tunc*. Tik šiuo atveju **Europa pagaliau išsilaisvins nuo paskutinių kolonijų – hitlerizmo ir stalinizmo epochos palikimo ir Baltijos tautos įgis galimybę tvarkyti savo likimą laisvo apsisprendimo pagrindu**.

Į **Baltijos problemą** galima nekreipti dėmesio, tačiau ji nuo to nedings savaime. Mums ji – mūsų neatimamų ir nenusavinamų **žmogaus teisių problema**, jums – **dvigubos moralės ir saugumo problema**; šiaip ar taip, mums teks kartu ją spręsti tarptautinės teisės principų ir normų pagrindu. **Bendrujų Europos namų prielaida yra teisė į laisvą visų Europos tautų apsisprendimą**. Ieškodamos taikaus savo valsty-

bingumo atkūrimo galimybių, **Baltijos tautos ieškojo keliu**, kurie atitiktų tiek Estijos, Latvijos ir Lietuvos, tiek Sovietų Sąjungos interesus, taip pat užtikrintų pasitikėjimą rytdiena Šiaurės Europai. Mes laikomės nuomonės, kad **stabilumas Baltijos jūroje turi remtis sutarčių sistema**, galiojusia iki 1939 metų, paremta taikiomis sutartimis, sudarytomis tarp mūsų šalių 1920 metais. Mes ieškome sprendimo, ir **mūsų atrastą sprendimą pavadiname BALTIJOS KELIU**.

BALTIJOS KELIAS yra parlamentinis kelias į taikų mūsų valstybingumo atkūrimą.

BALTIJOS KELIAS nekelia pavojaus niekam.

BALTIJOS KELIAS užtikrina socialinę apsaugą, pilietines teises ir ekonominę pažangą visoms be išimties Baltijos tautoms.

BALTIJOS KELIAS – **demokratijos kelias.**

BALTIJOS KELIAS – tai vienintelis kelias į laisvę, lygybę ir brolybę, kuris eina bendros mūsų Baltijos jūros krantais.

Iš Antrojo pasaulinio karo pelenų atgimė visi kaimai, miestai ir valstybės – išskyrus tik tris Baltijos respublikas, kurios buvo Tautų Sąjungos sudėtyje. Ar jūs nepajutote, kad mūsų nėra? Šiandien, beveik po pusšimčio metų, mes kviečiame visus mūsų draugus – tiek šiaurėje, tiek pietuose, tiek rytuose, tiek vakaruose: **Baltijos tautos vėl stovi ant Europos slenksčio.** Šiandien Europa sveikina mus, kaip savo prarastus sūnus. Tačiau mes patys niekada nelaikėme savęs prarastais. Paduokime vieni kitiems rankas ir ženkime pirmyn vienu bendru keliu: **BALTIJOS KELIAS – tai Europos kelias, BALTIJOS KELIAS – tai paskutinis kolonijinių teritorijų Europoje išlaisvinimo kelias. BALTIJOS KELIAS – mūsų bendrų namų pastatymo kelias!**

Broliai ir seserys rytuose ir vakaruose! **Mes pasiruošę užmiršti jūsų dvigubą moralę**, jeigu jūs rasite savyje drąsos **pareikalauti tarptautinės teisės principų įgyvendinimo** ne tik Afrikoje ir Azijoje, bet ir Europoje. Sujunkime savo balsus ir **pareikalaukime Hitlerio–Stalino pakto ir slaptųjų protokolų pripažinimo teisiškai negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento, pripažinkime Estijos, Latvijos ir Lietuvos aneksiją neteisėtu ir neteisingu aktu!**

Mes jau pasiruošę, mes einame.“

LIETUVA BALTIJOS KELIO MAGISTRALĖJE

Baltijos kelio akcijos organizatorių kreipimasis į geros valios Lietuvos žmones:

„Rugpjūčio 23-iąją įvyks akcija „Baltijos kelias“. **Rankomis susijungę, širdimi būsime drauge su broliais latviais ir estais.**

Akcija vyks **magistralėje Vilnius – Ryga – Talinas**. Atvykusieji automobilius pastato dešinės pusės kelkraštyje (Rygos kryptimi). Žmonės, kurie susikibę rankomis sudarys gyvą grandinę, turėtų stovėti dešinės pusės šaligatviuose ar kelkraščiuose (mašinos – už nugarų). Sankryžose ar pervažose siūloma grandines sujungti juodais kaspiniais. Visi kviečiami laikytis drausmės ir atidumo (...). Visoje 200 km kelio atkarpoje bendradarbiaus, padėdami organizuoti akciją, VAI darbuotojai ir Sąjūdžio žaliaraiščiai.“

Dailininkės Gražinos Didelytės ekslibrisas „Baltijos kelias“

VILNIUS – ŠIRVINTOS – UKMERGĖ – PANEVĖŽYS –
PASVALYS – BAUSKĖ (SAJŪDŽIO PROGRAMA)

1 ruožas. Vilnius

**V. Landsbergis, V. Čepaitis,
M. Laurinkus, A. Medalinkas:**

1. Gedimino b. – Katedros a.: vaikų organizacijos

V. Bubnys:

2. Katedros a. – Žaliasis t.: Tremtiniai

R. Rajeckas, G. Baravykas

3. Žaliasis t. – Pedagoginis inst.: besimokantis jaunimas

J. Kanovičius:

4. Pedagoginis inst. – kryžkelė į Utenos pl.: medikai, pedagogai, spauda

E. Zingeris:

5. Kryžkelė – 194 km: tautinės bendrijos

K. Antanavičius, V. Nasvytis:

6. 194–198 – MTI

7. 198–202 – valdybos (Šalčininkų r., Vilniaus r. SC)

J. Kupliauskienė, V. Laurušas,

O. Balakauskas, A. Žebriūnas:

8. 202–206 – MA, aukštosios mokyklos

9. 206–210 – statybos organizacijos

10. 210–222 – Darbininkų sąjunga ir „Labora“

2 ruožas. Vilnius – Ukmergė (koordinuoja A. Grumadas)

B. Kuzmickas:

1. 222–224 – Prienai ir Birštonas

A. Buračas:

2. 224–226 – Lazdijai

3. 226–228 – Druskininkai ir Varėna

4. 228–230 – Širvintos

S. Geda:

5. 230–234 – Alytus

J. Juzeliūnas:

6. 234–236 – Trakai

7. 236–238 – Kaišiadorys

A. Čekuolis:

8. 238–240 – Molėtai

9. 240–244 – Utena

G. Konopliovas:

10. 244–246 – Švenčionys

11. 246–248 – Ignalina

R. Gudaitis:

12. 248–252 – Marijampolė

J. Olekas:

13. 252–254 – Vilkaviškis

14. 254–255 – Šakiai

3 ruožas. Ukmergė – Panevėžys (255–330 km) (ats. A. Abišala, Kaunas)

1. 255–262 – Ukmergė
2. 262–265 – Jurbarkas
3. 265–268 – Raseiniai
4. 268–272 – Kėdainiai
5. 272–276 – Jonava
6. 276–296 – Kaunas

*E. Klumbys, A. Mickis,
J. Brėdikis, K. Uoka:*

7. 296–299 – Zarasai
8. 299–302 – Rokiškis
9. 302–305 – Kupiškis
10. 305–310 – Anykščiai
- A. Juozaitis:
11. 310–335 – Panevėžys

**4 ruožas. Panevėžys – Latvijos siena (330–390 km), ats. Rakauskas,
A. Plitnikas Panevėžyje; Mulevičius Pasvalyje**

A. Jocas:

1. 335–341 – Šiauliai
- S. Kašauskas, K. Saja:
2. 341–344 – Telšiai
3. 344–348 – Šiauliai

E. Bičkauskas:

4. 348–350 – Šilutė
5. 350–352 – Tauragė
6. 352–353 – Šilalė

Z. Vaišvila:

7. 353–355 – Plungė
8. 355–357 – Kelmė
9. 357–360 – Radviliškis

V. Čepas:

10. 360–366 – Pasvalys
11. 366–372 – Klaipėda

B. Genzelis:

12. 372–374 – Palanga, Neringa,
Kretinga

Z. Sličkytė:

13. 374–376 – Skuodas
14. 376–378 – N. Akmenė
15. 378–380 – Mažeikiai
16. 380–383 – Pakruojis
17. 383–386 – Joniškis

R. Ozolas:

18. 386–391 – Biržai

Akimirkos Baltijos kelyje

Telšių Sąjūdžio akmuo

*Dailininko Andriano Gecchetti
ekslibrisas. Argentina*

Baltijos Tarybos, Lietuvos sąjūdžio pakviesti žmonės entuziastingai priėmė idėją politinį Lietuvos, Latvijos, Estijos laisvės, Stalino ir Hitlerio sandėrio pasekmių panaikinimo, valstybinės nepriklausomybės siekį vaizdžiai išreikšti ilgoje magistralėje nuo Vilniaus Gedimino pilies bokšto per Rygą iki Talino Ilgojo Hermano bokšto. Tai pasaulyje nematyta, bet labai vaizdi ir įtikinama, taiki, bet tvirta Laisvės siekio išraiška.

Lietuvoje, išvykstant į Baltijos kelio akciją, tą pačią rugpjūčio 23 d. vyko mitingai, kiti renginiai. Šiauliuose – masiškas renginys, daug išmoneš parodė jaunimas. Po miestą automobiliu važinėjo „Stalinas“ ir „Hitleris“, „sveikindami“ liaudį.

Ryga

Taip **1989 m. rugpjūčio 23 d.** vakare, 19 val., **Lietuvos, Latvijos, Estijos žmonės – 2 milijonai** (Lietuvoje – milijonas), **susikibę rankomis, vardan savo Laisvės siekio** (susikaupimo momentu) **gyva grandine sujungė šalių sostines nuo Vilniaus iki Talino.**

Į numatytą Baltijos kelio ruožą vedantys keliai buvo perpildyti mašinų, važiuojančių į miestams, rajonams, organizacijoms numatytus stovėjimo ruožus. Kai kur toliau perpildytais keliais buvo nebeįmanoma pravažiuoti. Lietuvos sąjūdžio pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis, koordinuodamas veiksmus, ligi pat paskutinio momento kalbėjo per radiją, ramindamas įstrigusius ir siūlydamas nespėjantiems lipti iš mašinų ir susikibti rankomis – „vis tiek mes visi Lietuvoje stovime šiame kelyje ir esame kartu“.

Susidarė nepertraukiama grandinė pagrindiniame kelyje ir daugelis šalutinių grandinių kituose Lietuvos keliuose. Baltijos kelyje didelėse gyvenvietėse vyko mitingai, žmonės statė kryžius, altorius, kai kur laikė šv. Mišias, dideli kaimyninių tautų mitingai vyko Lietuvos – Latvijos ir Latvijos – Estijos pasieniuose, degė laužai. Visur tvyrojo didžiulis dvasinis pakilimas.

Vilniaus Gedimino pilies bokštas – Baltijos kelio pradžia. Nuo jo prasideda gyvoji grandinė, žmonės užpildo ir bokšto viršūnę. Grandinė vingiuoja žemyn nuo kalno, pro Katedros aikštę.

Ant Vilniaus arkikatedros laiptų prof. Vytautas Landsbergis su žmona Gražina rankas sujungė iš kairės su jaunimu, skautais, o iš dešinės – su toliau nusitęsiančia tremtinių grandine, dar toliau – besimokantis jaunimas, medikai, pedagogai, tautinės bendrijos, Mokslų akademija, aukštosios mokyklos, darbininkų organizacijos, o toliau – Lietuvos rajonų, miestų žmonės...

Septintą valandą vakaro milijoninė žmonių grandinė – visiška tyła ir susikaupimas, susimąstymas, pojūtis nenugalimos jėgos ir ryžto įveikti okupacijos būseną, žengti Laisvės keliu. Tai svarbiausias visos Lietuvos tuometinis jausmas ir siekis – nepalaužiama valia sugrąžinti Lietuvai Nepriklausomybę.

Baltijos kelio visumos, suprantama, negalima buvo plačiai aprėpti žvilgsniu, gal tik vaizduote.

Prisimenama daug puikių momentų. Štai pagyvenęs žmogus atvyko į trasą 9 val. ryto. Paklaustas, ar ne per anksti atvažiavo, atsakė: „Ne, mes ir taip pavėlavome – 50-ia metų...“

Buvo apskaičiuota, kad vien iš Kauno išvažiavo ne mažiau kaip 250 tūkstančių žmonių. O kiek susikibo į gyvas grandines miesto gatvėse, namuose!

Visi, kurie buvo trasoje ar pakeliui į ją, kurie stengėsi, bet negalėjo išvažiuoti iš Kauno, kitų miestų, miestelių, visi, kas širdimi buvo kartu, – visa Lietuva buvo akcijų dalyviai.

Žmonės sėdo netgi į maršrutinius autobusus, o jų vairuotojai, gavę dispečerio leidimą, suko į trasą...

Dėkota autobusų parkui, aviatoriams, autoinspektoriams, visiems už pagalbą rengiant akciją.

Dėkota vairuotojams – ir lengvųjų automobilių, ir autobusų, ir pravažiuojančių sunkvežimių – už nepaprastą kantrybę, savitvardą, pakanumą.

Dėkota žmonėms, atnešusiems gėlių berti iš lėktuvų – koordinatoriai prašė 300 kg, kauniečiai sunėšė jų 3 pilnutėlius sunkvežimius (iš Kauno ruožo koordinatoriaus Aleksandro Abišalos liudijimo).

Baltijos kelio akciją buvo nutarta koordinuoti iš oro 6 lėktuvais „Vilga“ – judriais keturviečiais, bet likus parai iki akcijos pradžios gen. Taurinskas, kuriam buvo pavaldūs Lietuvos aeroklubai, tai uždraudė. Gelbėjo kooperatyvas „Aviapašauga“, prieš tai pasiūlęs lėktuvą virš gyvosios grandinės gėlėms barstyti, dabar antrąjį lėktuvą koordinatoriams. Abiem lėktuvams (pilotai K. Šalčius ir V. Tamošiūnas) teko barstyti gėles ir koordinuoti veiksmus.

Lėktuvas pirmą kartą kyla 16.30 val. Gėlių jis buvo prikrautas tiek, kad kartu su pilotais vykstantiems operatoriams į kabiną teko šliaužte šliaužti.

Pakilus matyti – autostrada teka nenutrūkstama mašinų upė. Ties Ukmergė miesto aplinkkelis užkimštas mašinų, kaip ir Jonavos plentas. Įstrigęs transporto srautas – keturios eilės mašinų – niekada nieko panašaus nematyta. Stulbino begalinė mašinų upė. Užsikimšusi „upė“ prieš Ukmergę pajudėjo, kai dalis srauto buvo nukreipta per miesto centrą.

Rygoje prie Laisvės paminklo

Daug žmonių rankomis susijungė neprivažiaavę Ukmergės. Taigi Baltijos kelias turi ryškią atšaką į Kauną.

Pradėjus virš trasos berti gėles iš lėktuvo, žmonės tai sutiko entuziastingai: mojavo, fotografavo.

Ties Panevėžiu – ilgiausia virtinė skubėjo nuo Šiaulių pusės, bet ties Panevėžiu srautas iš karto buvo gerai reguliuojamas, be kamščių.

Beveik visur – susikibusių žmonių grandinė – kai kur penkiomis eilėmis stovinčių petys į petį. Dauguma su juodais kaspinais perrištomis vėliavomis, su žvakutėmis. Džiugino vaikų ir jaunuomenės gausumas.

Kažkur ties Širvintomis didžiulis greitkelio plotas pristatytas vien motociklų – rankomis susikibę jaunuoliai „rokeriai“ (iš Kauno ruožo koordinatoriaus Algimanto Norvilos liudijimo).

Talinas

Tą dieną Lietuvos žmonės gausiai rinkosi ir prie Pasvalio bei Bauskės rajonų ribos. Vakare čia suplaukė vėliavų jūra iš Latvijos ir Lietuvos. Deglais uždegtas bendras laužas. 50 būgnų dūžių iš Lietuvos, atsiliepė 50 latvių varpo dūžių. Atėjome paduoti rankos broliams latviams, kartu pareikšti nepalaužiamą ryžtą siekiant nepriklausomybės. Paplentėje tautiniais rūbais pasipuošusios latvių ir lietuvių merginos, jauni vėliavnešiai Elgaras Burkovskis ir Darius Laurinavičius su respublikų vėliavomis, skamba visiems suprantami žodžiai: „sveiki“, „brali“...

Vienybės mitinge susiburia tūkstantinė minia. Girdėti lietuviškos ir latviškos dainos, „Dieve, sergėk Latviją“ ir „Tautiškos giesmės“ melodijos. Pasakyta daug minčių apie tautų laisvės siekį, skambėjo eilėraščiai, senovinės raudos, tremtinių dainos...Minia skandavo: „Lietuva! Latvija!“ Mitingui prisiminti prie Lietuvos – Latvijos sienos, Pasvalio rajono teritorijoje, pastatytas lietuviškas Rūpintojėlis – biržiečio Algirdo Butkevičiaus sukurta skulptūra.

Šią susitelkimo valandą į savo ruožą automagistralėje atskubėjo apie 3000 kupiškėnų. Jų vyrai akcijai atminti pastatė kryžių – autorius liaudies meistras L. Perekšlis išdrožė žodžius: **Tikėjimas, Laisvė, Tėvynė, Baltijos kelias 302–305 km, Kupiškis**. Kupiškėnų kryžių pašventino kunigas V. Liuima.

244–248 km, netoli Ukmergės, gausiai susirinko **Švenčionių rajono** sąjūdininkai ir kiti šio krašto patriotai. Net keletas Švenčionių dekanato kunigų pašventino tautodailininko Juozo Jakšto sukurtą ir tą dieną atidengtą kryžių – „Lietuva, kaip Pieta“. J. Jakštas: „Norėjau įprasminti Pieta, krikščioniškosios tautos kančios simbolį. Turėjau tinkamą ažuolėlį. Per tris dienas ir naktis sukirtau. Buvo labai miela dirbti – padėjo sūnus Žilvinas, nuoširdžiai talkino švenčioniškiai...“

Druskininkiečiai į Baltijos kelią ruošėsi keletą savaičių. Važiuoti į akciją susirinko 39 autobusai ir daug lengvųjų automobilių. 226–227 kelio kilometre stovėjo 2009 druskininkiečiai, iškilmingai pastatę ir Gintaro Žilio padarytą kryžių.

Baltijos kelio akcijoje dalyvavo daugiau kaip 10 000 **kėdainiškių**, 268-ame kilometre pastatytas liaudies meistro V. Ulevičiaus apipavidalintas kryžius.

Iš **Kelmės** didžiulė kolona (40 autobusų ir apie 170 lengvųjų automobilių) su keliais tūkstančiais žmonių išvyko į Baltijos kelią Pasvalio rajone.

Trakų rajono žmonės netoli Širvintų surengė mitingą ties Bagaslaiviškio sankryža, netoli Viesų kaimo. Pastatytas kryžius (autorius Jonas Kasparavičius su sūnumis).

Iš **Zarasų** rajono žmonės suvažiuo 40-ia autobusų, 150-ia lengvųjų automobilių.

Tai tik kai kurie faktai apie nepaprastai gausų ir nuoširdų Lietuvos žmonių dalyvavimą Baltijos kelyje.

Lietuvoje tą dieną buvo visuotinai pademonstruota tautos valia, Laisvės siekis, žmonės ilgai po akcijos jautė dvasinį bendrumą. Klaipėdiečiai, jau naktį grįždami namo, pakelėse ligi pat Šiaulių dar daug kur matė degančius laužus ir žvakes, prie jų stovintys vyrai, moterys, vaikai mojavę rankomis, skepetaitėmis, tautinėmis vėliavėlėmis.

RUGPJŪČIO 23-IOJI RUSIJOJE IR KITOSE ŠALYSE.
DEMOKRATINĖS JĖGOS REMIA LIETUVĄ, LATVIJĄ, ESTIJĄ

Maskva. Rusakovo kultūros namuose prasidėjo Pabaltijo tautų savaitė. 23-ia diena skirta Lietuvai. Atidaryta paroda (1939–1941 m. Lietuvos įvykių dokumentinė medžiaga, pateikta olandų, lenkų, vakarų vokiečių), koncertavo choras „Tremtinys“, vyko susitikimas su Lietuvos atstovais. Darbininkijos atstovai reikalavo parodą uždaryti, bet ji veikė. Parodą surengė organizacija „Memorialas“.

Puškino aikštėje 19 val. – mitingas, organizuotas Demokratinės sąjungos Molotovo–Ribbentropo pakto 50-mečiui. Plakatai „Svobodu narodam – žertvam pakta Ribbentropa–Molotova“ ir kt. Milicija mušė, suiminėjo žmones, atiminėjo Pabaltijo respublikų tautines vėliavas.

Leningradas. Aikštėje prie Žiemos rūmų – mitingas minėto pakto 50-mečiui. Organizatorius milicija spardė, grūdo į mašinas, suiminėjo. Mitingas tęsėsi prie Kazanės soboro.

Novosibirskas. Prie miesto viešosios bibliotekos įvyko mitingas, kurį surengė „Memorialas“, Demokratų sąjunga ir kt. Iškabintos Lietuvos, Latvijos, Estijos, taip pat Lenkijos, Rusijos vėliavos, perrištos juodais kaspinais. Dalyviai iškėlė plakatus: „Okupacinę kariuomenę – lauk iš Pabaltijo“, „1940 m. – Pabaltijys, 1956 m. – Vengrija, 1980 m. – Afganistanas, kas kitas?“, „Demokratija – visoms SSRS tautoms“. Priimta rezoliucija, teigianti:

1. 1940 m. Pabaltijo valstybės buvo prievarta ir neteisėtai prijungtos prie SSRS;

2. Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenitetas – akivaizdus Pabaltijo tautų siekis;

3. Lietuvos, Latvijos ir Estijos sutartys su SSRS, sudarytos 1918 ir 1920 m., nederinamos, ir tik jomis turėtų būti grindžiami šių respublikų ateities santykiai su SSRS.

4. Pabaltijo respublikų nacionalinei nepriklausomybei ir suverenitetui atkurti būtina išleisti įstatymą apie sutartines SSRS kariuomenės buvimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijoje sąlygas.

„Memorialui“ pasiūlius, į rezoliuciją įtrauktas toks punktas: „Palai-kydami Lietuvos, Latvijos ir Estijos kovą už laisvę, mes tuo būdu irgi kovojame už savo teises – už laisvo ir autonominio Sibiro teises“.

Ternopolis (Ukraina). Ukrainos Narodnyj Ruch ir draugija „Memorialas“ organizavo mitingą „Tarptautiniai santykiai ir Pabaltijo tautų palaikymas ryšium su Stalino–Hitlerio pakto 50-mečiu“. Prieš mitingą buvo mestos karinės jėgos su skydais ir lazdomis.

Paryžius. Pasaulio jaunimo kongreso metu pabaltijiečių surengta demonstracija – eiseną nuo Triumfo arkos iki Laisvės paminklo: joje dalyvavo ir lenkų, rumunų, vengrų, amerikiečių, laisvųjų Europos valstybių, kai kurių Azijos valstybių atstovai. Lietuvos, Latvijos, Estijos vėliavos ir plakatai, reikalaujantys išvesti sovietinę armiją iš Baltijos valstybių, Eifelio bokšto fone. Atkreiptas pasaulio dėmesys į Baltijos šalių padėtį.

Lietuvos žmonės reikalauja tiesos ir laisvės, aiškumo. M. Gorbačiovo vartojama „nukrypimo nuo leninizmo“ terminologija vertinant šį grobikišką sandėrį Lietuvos požiūriu – tai „okupacija ir aneksija... Mes subrendome būti laisva tauta... Turime tapti kaimynais, o ne valdiniais.“

Baltijos kelio akcijoje Lietuva, Latvija, Estija, tų kraštų žmonės vaizdžiai parodė pasauliui, kad Baltijos tautų troškimas nusimesti sovietinę okupaciją ir pasiekti Nepriklausomybę yra visuotinis. Tai buvo svarbu politinėje tarptautinio masto kovoje už valstybingumo atkūrimą. 1989 m. Baltijos kelio akcija dviasiskai sutelkė Lietuvos žmones, trijų Baltijos valstybių žmones, bet kova už valstybingumo atkūrimą dar buvo nelengva.

GRASINIMAI

Rugpjūčio 26 d. per Maskvos televiziją buvo perduotas TSKP CK pareiškimas „Dėl padėties sovietinio Pabaltijo respublikose“, kuriame priešiška vertinama padėtis Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Rugpjūčio 23 d. masinė akcija įvertinta kaip siekis nuteikti Pabaltijo respublikų tautas atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos.

Grasinama: „Nueita toli. Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai galėtų būti tautoms katastrofiški. Galėtų iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo!“

5. SAJŪDŽIO RYŽTAS. LIETUVA VĖL NEPRIKLAUSOMA

1989 09 05 Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio kreipimesi į Lietuvos žmones vertinami rugpjūčio 23 d. renginiai, TSKP CK pareiškimas dėl politinės padėties Pabaltijyje:

„Seimas konstatuoja, kad rugpjūčio 23 d. **Baltijos kelias, sutraukęs vien Lietuvoje daugiau kaip milijoną žmonių ir pusantro milijono Lietuvos gyventojų parašų už Molotovo–Ribbentropo pakto pasekmių likvidavimą, parodė Lietuvos ryžtą taikiomis demokratinėmis priemonėmis siekti galutinio tikslo (...).**

Šis pareiškimas panašus į ultimatumą, po kurio gali būti panaudota prievarta. Pareiškimas kupinas dezinformacijos, šmeižto, jame nesidrovima paminti visuotinai pripažintą tautų apsisprendimo teisę (...).

Į laisvų žmonių visuomenę ir demokratinę valstybę Lietuva eina savo nelengvu keliu. Procesai, prasidėję Lietuvoje pereinamųjų metų birželio mėnesį, dabar gali būti sustabdyti tik fizine jėga ir tik laikinai (...).

Sąjūdžio poziciją palaiko Lietuva, patvirtinusi ją ir parašais, ir rinkimuose, ir Baltijos kelyje. Pasaulio viešoji nuomonė taip pat mums palanki. Tikimės, kad TSKP CK pareiškimas neatstovauja rusų tautos nuomonei. LPS Seimas pareiškia: Baltijos kelias tapo mūsų susitelkimo ir nepriklausomybės simboliu, todėl ir toliau siekiame savo didžiojo tikslo.“

Lietuvos žmonės, Lietuvos sąjūdis, kitų Baltijos šalių judėjimai atmetė tuos nepagrįstus, stalinistine dvasia persunktus grasinimus ir toliau ėjo dialogo ir valstybingumo tvirtinimo keliu. 1990 m. sausį Sąjūdžio

Seimas toliau kėlė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą kaip pirmąjį uždavinį. Šis tikslas buvo pasiektas.

LIETUVA VĖL NEPRIKLAUSOMA

1990 m. kovo 11 d. Lietuva vėl tapo nepriklausoma valstybe. Lietuvos išsivadavimo iš sovietinės okupacijos, Nepriklausomybės atkūrimo kovoje Baltijos kelias užima ypatingą, svarbią vietą.

Baltijos kelias – taikios kovos dėl politinės laisvės kelias.

Baltijos kelias – Baltijos tautų valios ir susitelkimo valanda, įspūdingai **didelėje erdvėje pasauliui pareikštas Laisvės siekis.**

Baltijos kelio dvasia mums teikia jėgų ištvirti sunkumus, nepabūgti naujų grasinimų, dirbti laisvos Tėvynės, taikos Europoje ir pasaulyje labui, Lietuvai, Latvijai, Estijai žengiant į XXI amžių.

Po kovo 11-osios reikėjo dėti daug pastangų paskelbtai nepriklausomybei įtvirtinti. Jau kovo 15–16 dienomis Lietuva sulaukė SSRS ultimatumo, neigiančio nepriklausomybę. **Lietuvai teko atlaikyti** sovietinę komunistinę izoliaciją, ekonominę blokadą, **atvirą karinę agresiją 1991 m. sausį**, sustiprėjusį okupacinės kariuomenės ir įvesto režimo siautėjimą.

Demokratinėms Rusijos jėgoms turėjo įtakos Lietuvos, Baltijos šalių taikios kovos prieš komunistinį režimą patirtis; tai buvo matyti 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje metu. Mūsų Laisvės siekio dvasia įnešė tam tikrą indėlį į Rusijos demokratijos pergalę – **1991 m. rugpjūčio 21 d. antikonstitucinis perversmas Rusijoje žlugo.**

Vis labiau gniaužiamą Lietuvos valstybingumą (nuo pasaulio atkirsti telefono ryšiai; dar rugpjūčio 20 d. buvo laukiama Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Vilniuje – svarbiausio valstybingumo židinio – puolimo) gynė taikiai budėję žmonės, kariai savanoriai.

Tomis dienomis esant kritinei situacijai Rygoje ir Taline **rugpjūčio 20 d. Estija, o 21 d. – Latvija paskelbė nepriklausomybės atkūrimo aktus.** Jas sveikino Lietuva.

Komunistinio režimo karinės pajėgos traukėsi. Rugpjūčio 22 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Sovietų Sąjungos karinių-represinių struktūrų Lietuvoje“ (nuo rugpjūčio 23 d. oficialiai nutraukta Lietuvai priešiško SSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje veikla). Teisėtai Lietuvos valdžiai Vilniuje grįžta Radijo ir televizijos komiteto pastatas (pasitraukus sovietinei kariuomenei, prie jo vėl iškyla trispalvė), televizijos bokštas, spaudos rūmai. Rugpjūčio 23 d. iš sostinės centrinės aikštės pašalinamas Lenino paminklas.

Tokiomis aplinkybėmis, dar esant sovietinių represinių karinių pajėgų grėsmei, surengiama **Liepsnojančio Baltijos kelio akcija**.

Lietuvos sąjūdžio Seimo taryba kreipėsi į Respublikos piliečius, pažymėdama, kad prieš dvejus metus Baltijos kelias sudrebino sovietinės imperijos politikos pamatus. Tuomet trims Baltijos valstybėms buvo grasinama fiziniu susidorojimu.

Prieš metus „Europos kelyje“ (Lietuvos – Lenkijos pasienyje) mums grasino tankais ir vilkšuniais. Bet mes nepabūgome.

Dabar rugpjūčio 23-iąją Liepsnojantis Baltijos kelias tęsiasi per sovietų imperijos griuvėsius, iš kurių jau išaugo nenugalima Rusijos demokratija ir Baltijos laisvė.

Rugpjūčio 23 d. 20 val. minimaliomis pajėgomis buvo užkurti laužai, o Nepriklausomybės aikštėje įvyko visos Lietuvos mitingas.

Tris laisvas Baltijos valstybes vėl sujungė grandinė – šį kartą laužų, nusidriekusių nuo Vilniaus į Rygą ir Taliną. Vilniuje pirmieji laužai susiliepsnojo prie televizijos bokšto, Radijo ir televizijos komiteto ir nusiūtė, kaip ir prieš dvejus metus, Baltijos keliu bei kitomis vietomis. Tai buvo jau visų trijų Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – simboliškai **nepriklausomybę ginantys laužai**.

Liepsnojantis Baltijos kelias tarsi nušvietė pasauliui Lietuvos pripažinimo kelią. Tų pačių **1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva tapo Jungtinių Tautų nare, pripažinta nepriklausoma pasaulio valstybe**.

Baltijos kelias, Liepsnojantis Baltijos kelias yra kelias į naująją Europą, kurioje savo vietą užima ir Lietuva, Latvija, Estija.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Anušauskas A, Burauskaitė B. Baltijos laisvė – Europos atsakomybė. – V., 2002.
- Baltijos kelias'89.Ekslibrisai. Parodos katalogas. Sud. A. Čepauskas. – V., 1999.
- Baltijos kelias. The Baltic way. Sud. V. Visockas. – V., 2000.
- Baltijos tarybos dokumentai // Lietuvos kelias. 1. – V., 1989.
- Baltijos valstybių užgrobito byla. JAV Kongreso nario Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai. 1953–1954 metai. – V., 1997.
- Batūra R. Baltijos kelias – kelias į laisvę. 1989 08 23. Dešimtmetį minint. – V., 1999.
- Batūra R. Lietuvos Sąjūdis ir valstybės atkūrimas. Panorama. – V., 1998.
- Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą. – Vilnius–Kaišiadorys, 2007.
- Ekspres informacija. Praneša Sąjūdžio informacijos agentūra (SIA), Nr. 179–187. – V., 1989.
- Hint Mati. Balti tee. Baltijas cels. Pabaltijo kelias. The Baltic way. – Tallinn. Valgus, 1989.
- Hitlerio-Stalino suokalbis (vokiečių dokumentų šviesoje). Parengė B. Nemickas // Pasaulio lietuvis. Lemont, II. 1989 m. vasara.
- Išsivadavimas. Sąjūdis Šiaulių krašte 1988–1990 metais. Sud. I. Vasinauskaitė. – V., 1998.
- Išvien. Baltijos valstybių taryba. 1990–1992 m. dokumentai. – V., 1997.
- Kšnavičius A. Lietuvos Atgimimo dienoraštis. – Kaunas, 1998.
- Landsbergis V. Atgavę viltį. Sąjūdis. – V., 1990.
- Landsbergis V. Laisvės byla. 1990–1991. – V., 1992.
- Landsbergis V. Lūžis prie Baltijos. – V., 1997.
- Lietuvos fotomenininkų sąjungos archyvas.
- Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio 1949 m. vasario 16 d. deklaracija. – V., Seimo leidykla 1999.
- Lietuvos laisvės sąjūdis. Parengė Z. Bučys, B. Kulnytė, M. Matulytė ir kt. – V., 1998.
- Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998). Sud. I. Ignatavičius. – V., 1999.
- Lietuvos persitvarkymo sąjūdis Mažeikiuose 1988–1998. – Mažeikiai, 1998.
- Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Seimo dokumentai // Lietuvos kelias, 1. – V., 1989.
- Nenugalėtoji Lietuva. 1–2. Sud. A. Liekis. – V., 1993.
- Rajoninė Sąjūdžio medžiaga Lietuvos sąjūdžio būstinėje.
- Sadūnaitė N. Skubėkime daryti gera. – V., 1998.
- Sąjūdis Klaipėdoje. Sud. K. Kaukas. – Klaipėda, 1998.
- Sąjūdžio dokumentai Molotovo-Ribentropo pakto klausimu. LPS. – V., 1989.
- Senn A. Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje. – Vilnius–Kaišiadorys, 1997.
- Skuodis V. Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1987–1989 metai. – V., 1997.
- St.(Stiklorius). J. A. Ribbentropo-Molotovo susitarimai // Lietuvių enciklopedija. – Bostonas, 1961, XXV t. P. 215–217.
- Striužas V. Švenčionių rajono Sąjūdžio ir Atgimimo kronika. – Utena, 1998.
- Suokalbis. – V., Lituanus, 1989.
- Trasa: Vilnius – Širvintos – Ukmergė – Panevėžys – Pasvalys – Bauskė // Sąjūdžio žinios. 1989-08-23, Nr. 86.
- Valentukevičius V. Sąjūdžio žingsniai Druskininkuose. – Druskininkai, 1998.

JUBILIEJUS

*Lietuvos sąjūdžio konferencija, skirta Baltijos kelio 10-mečiui.
Vilniaus savivaldybės salė, 1999 m.*

Dailininkas Vilnis Rēsnis. Latvija

*Baltijos kelio 10-metis. Vilniaus Žemutinėje pilyje.
Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus su žmona Alma*

BALTIJOS KELIO MEMORIALAS LIETUVOJE

PASAULIO ATMINTIS

Paminklai tarp Vilniaus ir Latvijos pasienio

*Istoriko Romo Batūros fotografijos
2009 m. gegužės 27 d.*

Paminklėlis: „Atgimstančiai Lietuvai 1989 VIII 23“. 16 km

Ties Širvintų kryžkele: „Akcija Baltijos kelias 1989 08 23“

Švenčionių sąjūdininkų kryžius, sukurtas liaudies menininko J. Jakšto. 61 km

*Metalo vamzdžių kryžius: „Tiesa – tautos stiprybė 1939–1989. Kėdainiečiai“.
84 km*

*Stogastulpis ąžuolyne: „Nekaltai žuvusiems Lietuvos sportininkams.
LTOK Kauno taryba 1989 VII 23“. 105 km*

Medinis kryžius. 115 km

*Medinis kryžius: „Lietuva, Tėvyne brangi, saugokis Molotovo ir Ribentropo“.
117 km*

Medinis kryžius: „Baltijos keliui 10 metų. 1998 08 23“. 123 km

Paminklinis akmuo su saulute. Medinėje lentelėje įrašas: „Vilnius-Ryga-Talinas. Juodojo kaspino diena. 1939–1989 rugpjūčio 23“. Piniava

Medinis kryžius su įrašu „1939–1989“. Panevėžio–Pasvalio kelio 11 km

Šiauriečių statytas paminklėlis Sereikonų kaime Pasvalio rajone

*Šlifuotas paminklinis
akmuo su Gedimino
stulpais: „Kelmė.
Baltijos kelias. 1989 08
23“. Talačkoniai*

Memorialinis ansamblis Pasvalyje

Aukuras iš lauko akmenų: „Baltijos kelias 1989“

Paminklinis akmuo su kryžiumi. Įrašas lentelėje: „Baltijos kelyje milijonai Lietuvos, Latvijos, Estijos žmonių susijungė rankomis... 1989 08 23–1989 09 28“. Pasvalys

Medinis ornamentuotas kryžius Pasvalio memoriale: „1939–1989. Pakruojis“

Stogastulpis su metaline saulute. Įrašai: „Baltijos kelias 1989 08 23“; „Dieve, sergėk mūsų tautą“; „Klaipėdos ir Klaipėdos rajono Sąjūdžio žmonės“.
Prie Jiešmens upelio